

ირაკლი ფალავა

გიორგი წერეთლის
აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო
mesefi@gmail.com

**კვლავ უნესო ჭედვის ქართული და კავკასიური
მონეტების ღირებულებაზე და რუსუდანის ფულად
რეფორმაზე**

ნაშრომის მიზანია, ახალი არგუმენტაციის მოშველიებით ბოლოდრო-
ინდელ ლიტერატურაში გამოთქმული იმ ნოვატორული მოსაზრებების
რევიზია, რომელიც უნესო ჭედვის ქართული (და რეგიონული) მონეტების
ბუნებასა და რუსუდან მეფის ფულად რეფორმას შეეხება. ჩატარებული ანა-
ლიზი გვარწმუნებს ევგენი პახომოვის მიერ ჩამოყალიბებული კონცეფ-
ციის სისწორეში: უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტებით ანგარიშსწორება
წარმოებდა წონით. ნაკლებ მოსალოდნელად გვეჩვენება, რომ რუსუდანს
სამონეტო რეფორმა (უნესო ჭედვის მონეტების აკრძალვა ექსკლუზიურად
წესიერი ჭედვის მონეტებზე გადასვლით) ტახტზე ასვლისთანავე ქონოდა
ჩაფიქრებული. ვთვლით, რომ რეფორმის ჩატარება ჯალალ ად-დინის შე-
მოსევამ და მის მიერ უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტების ემისიამ განა-
პირობა. რუსუდანის წესიერი ჭედვის მონეტების მეტროლოგიური „უნესო-
ბა“კი, სავარაუდოდ, კავშირშია ქუთაისში მონეტის ერთმომენტიანად და
დროის მოკლე შუალედში მასობრივად გამოშვების აუცილებლობასთან.

საკვანძო სიტყვები: უნესო ჭედვის მონეტები, წესიერი ჭედვის მონეტები,
რუსუდან მეფე, ჯალალ ად-დინი, ფულადი რეფორმა

ქართველ მეფეთა მონეტები – დავით აღმაშენებლის მიერ
თბილისის აღებიდან და რუსუდანის ჩათვლით, წარმოადგენს
„ოქროს ხანის“ ქართული სახელმწიფოს ისტორიის ინტეგრალურ
ნაწილს; უმნიშვნელოვანეს პირველწყაროს საქართველოს
სამეფოში მიმდინარე ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული
პროცესების შესახებ.

ეს ქართული მონეტები საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი; საყურადღებოა, ტიპოლოგიის შევსების მხრივ, ბოლოდროინდელი აღმოჩენებიც: დავით აღმაშენებლის მიერ თბილისის ალების შემდეგ მოჭრილი ექსკლუზიურად არაბულენოვანი, მონოეპიგრაფიკული საფასე (Paghava 2012); და დიმიტრი I-ის ადრეული, ასევე ექსკლუზიურად არაბულენოვანი, მონოეპიგრაფიკული საფასე (Turkia, Paghava 2009; Paghava, Turkia, Zlobin 2011). მაგრამ, გაერთიანებული ქართული სამეფოს საფასის, როგორც ფენომენის, ერთიანობაში კომპლექსური შესწავლა მხოლოდ ტიპოლოგიის საფუძველზე სრულიად შეუძლებელია; აუცილებელია თანადროული ქართული (და რეგიონული) მონეტებისთვის დამახასიათებელი კონცეფტუალური მახასიათებლების გარკვევაც.

კონცეფტუალური ხასიათისაა ეპოქის ქართული მონეტების დაყოფა ორ კატეგორიად, რომელთა ქრონოლოგიური ჩარჩოებიც ცდება ერთი კონკრეტული ქართველი მონარქის ზეობას; ეს კატეგორიებია *უწესო და წესიერი ქედვის* მონეტები. პირველად ქართული ნუმისმატიკის კორიფეს, ევგენი პახომოვის მიერ შემოტანილი ეს ცნებები ავტორმა შემდეგნაირად განსაზღვრა:

- *უწესო ქედვისაა* მონეტები, რომელიც წარმოადგენს სპილენძის უფორმო ნაჭრებს სწორი ფორმის (მრგვალი) სიქის მხოლოდ ნაწილის ანაბეჭდით; ცვალებადი ზომის, ფორმისა და, განსაკუთრებით, წონის მქონე ეს მონეტები *სავარაუდოდ* ფასობდა წონით; ანუ, ერთობლიობაში გარკვეული წონის მქონე ეს მონეტები, მათი რიცხვის-და მიუხედავად, ღირებულების გარკვეულ ერთეულს წარმოადგენდა (Пахомов 1970, 75, 85);
- *წესიერი ქედვისაა* მონეტები, რომელთა თითოეული ეგზემპლარიც გარკვეულ ღირებულებას წარმოადგენდა; ამასთან, სიქის (სამუშაო ზედაპირის) ფორმა და ზომა ზუსტად შეესაბამება სამონეტო (წრიულ) ნამზადს, რომელიც, ჩვეულებრივ სწორი ფორმისაა (წრეა) (Пахомов 1970, 85).²

1 ჩვენ ვამჯობინებთ ტერმინს *ქედვის* და არა *მოჭრის* / *მოჭრილი* – გამომდინარე ზედწერილიდან თამარისა და გიორგი IV ლაშას უწესო ქედვის მონეტებზე, სადაც გამოყენებულია სწორედ ტერმინი „იქნა ქედაი“. (Пагава 2018, 56, 59).

2 ევგენი პახომოვი იმასაც წერდა, რომ სწორი ქედვის მონეტებზე „ყოველთვის“ ფიგურებისა და საგნების გამოსახულებებია, მაშინ როდესაც უწესო ქედვის მონეტებზე მხოლოდ ერთმანეთისგან ორნამენტებით თუ ხაზებით გამოყოფილი ზედწერილებია (Пахомов 1970, 85). დავით კაპანაძის სამართლიანი შენიშვნით ლაშა გიორგის, ე.წ. „ჯავახთ უფლის“ წესიერი ქედვის მონეტა, რომელიც მონოეპიგრაფიკულია, ამ დებულებას უარყოფს (Капанაძე 1970, 298); ან, ყოველ შემთხვევაში, სერიოზულ გამონაკლისს წარმოადგენს.

ეპოქის ზოგიერი ქართველი მონარქი ორივე ტიპის საფასეს უშვებდა, ზოგიერთი კი მხოლოდ უნესო ან წესიერი ქედვისას – იხ. ცხრილი 1.

უნესო ქედვის მონეტების გამოშვება რუსუდან მეფემ შეწყვიტა: 1227 წელს შემოიღეს ახალი, მისი სახელის მატარებელი სამონეტო ტიპი, რომელიც წესიერი ქედვისა იყო; მას შემდეგ უნესო ქედვის მონეტები საქართველოში აღარასდროს გამოუშვიათ (Пахомов 1970, 104-105); რუსუდან მეფემვე, ჩანს, აკრძალა წინამორბედების უნესო ქედვის მონეტები, რომლებიც აქამდე ანგარიშსწორების კანონიერ საშუალებად ითვლებოდა, ემიტენტი ქართველი მონარქის გარდაცვალების შემდეგაც (Пагава 2018, 83-84); რუსუდანის მიერ ჩატარებული რეფორმის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ჯალალ ად-დინის შემოსევა, და მის მიერ საკუთარი, უნესო ქედვის საფასის მასშტაბური ემისია – ნაწილობრივ, დანამდვილებით, ქართველ მეფეთა უნესო ქედვის ნაალაფარი მონეტების გადაქედვა; ნაწილობრივ, დიდი ალბათობით, საკუთარი მონეტის ლითონისგან მოჭრა (ფაცია, ფალავა 2009, 42-46) - რომელიც თავისუფლად მიმოიქცეოდა; წესიერი ქედვის მონეტის შემოღებით და უნესო ქედვის მონეტის (როგორც წინამორბედების, ასევე ჯალალ ად-დინის უნესო ქედვის მონეტის) აკრძალვით რუსუდანმა სცადა განედევნა ბაზრიდან ჯალალ ად-დინის საფასე - ჯალალ ად-დინის წესიერი ქედვის მონეტები არსებობს, მაგრამ, დიდ იშვიათობას წარმოადგენს (ფაცია, ფალავა 2009, 42-43) - და, ამგვარად, მისთვის ფინანსური ზიანი მიეყენებინა (Пахомов 1970, 104-105; Пагава 2018, 85-86).

ევგენი პახომოვის მიერ შემუშავებული ეს კონცეფცია საკმაოდ მწყობრია და, ჩვენი აზრით, შესანიშნავად უდგება დიდი რაოდენობით შემონახულ ფაქტობრივ მასალას და მის ბუნებას (უნესო ქედვის მონეტების პოვნის ხშირი ფაქტები შეიძლება მიუთითებდეს არა მარტო ემისიის ინტენსიურობაზე, არამედ ასევე მათ მიერ ლეგალური სტატუსის დაკარგვაზე, რის გამოც მოსახლეობა მათ აღარ უფრთხილდებოდა). მიუხედავად ამისა, ბოლო დროის სამეცნიერო ნუმისმატიკურ ლიტერატურაში შეინიშნება პახომოვის მოსაზრებების რევიზიის მცდელობები. ამ მხრივ აღსანიშნავია, ერთის მხრივ, ალექსანდრე აკოპიანისა და ევგენი გონჩაროვის, მეორეს მხრივ კი მაია პატარიძის ნაშრომები (Акопян, Гончаров 2019, 291-292; პატარიძე 2019, 57-58).

ქართული ნუმისმატიკური ისტორიისთვის აღნიშნული საკითხი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ, მასში გარკვევა, ყველა გამოთქმული მოსაზრების გათვალისწინების გზით, უმნიშვნელოვანეს ამოცანად გვესახება. აღვნიშნავთ, რომ პატივცემული კოლეგების მსჯელობა და დასკვნები არ გვეჩვენება სავსებით დამაჯერებლად. შესაბამისად, ჩვენი ნაშრომის მიზანია ევგენი პახომოვის კონცეფციის ბოლოდროინდელი რევიზიის მცდელობების, ასე ვთქვათ, კონტრ-რევიზია.

*

2019 წლის სტატიაში ალექსანდრე აკოპიანმა და ევგენი გონჩარო-ვმა სცადეს დაემტკიცებინათ, რომ სიქების რამდენიმე წყვილი ანაბეჭდის მატარებელი უნესო ჭედვის (ე.წ. ორმაგი, სამმაგი, ოთხმაგი და ა.შ... ასე ვთქვათ, მრავალმაგი) მონეტები წარმოადგენს სიქების წყვილის ერთი წყვილი ანაბეჭდის მქონე (ე.წ. ერთმაგი) მონეტების ჯერად ნომინალს. მათი არგუმენტაცია დაიყვანება რამდენიმე დებულებამდე (Акопян, Гончаров 2019, 291-292):

1. მრავალმაგ მონეტებს (მათ ნამზადებს) ახასიათებს მრავალგვარი, მაგრამ ყოველთვის მრგვალისგან განსხვავებული ფორმა (ავტორებისეული მახასიათებელი a);
2. ახასიათებს ასევე ორივე მხარეს სიქების ანაბეჭდების თანაბარი რაოდენობა (ავტორებისეული მახასიათებელი b);
3. „თითქმის ყოველთვის“ / „იშვიათი გამონაკლისის გარდა“ სიქების ანაბეჭდების მკაცრად განაწილება მონეტის შუბლისა და ზურგის მიხედვით – შუბლის სიქებს ურტყავდნენ მონეტის ცალ მხარეს, ზურგის სიქებს კი მეორე მხარეს (ავტორებისეული მახასიათებელი c);
4. სპილენძის დირჰემების (ავტორები იყენებენ ამ ტერმინს უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტების აღსანიშნავად) ჯერადი ნომინალების გამოშვების აუცილებლობაზე მიუთითებს მოსახლეობის ხელში დაგროვილი სპილენძის საფასის უზარმაზარი რაოდენობა, და, ასევე, მიმოქცევაში ვერცხლისა თუ ოქროს „უფრო ძვირი“ მონეტების არარსებობა (“отсутствие в обращении более дорогих монет из серебра или золота”) [ალბათ იგულისხმება, მეტი ღირებულების მქონე მონეტები - ი.ფ.].

ამ მოსაზრებას, სამამულო ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლებიდან, ჩანს, იზიარებს მაია პატარიძეც, ყოველ შემთხვევაში, იხრება მისკენ: „საკითხის დასმის წესით, დასაშვებად ვთვლით მოსაზრებას, რომ ნომინალი განისაზღვრებოდა სიქების [წყვილი ანაბეჭდების - ი.ფ.] რაოდენობით, კერძოდ, ერთი ნომინალი უდრიდა ერთ სიქას [სიქების ერთი წყვილის წყვილ ანაბეჭდს - ი.ფ.]“ (პატარიძე 2019, 58).

კოლეგის მსჯელობაში შეიძლება გამოიყოს შემდეგი არგუმენტები (პატარიძე 2019, 58):

1 სხვა ნაშრომში განხილული გვაქვს საკითხი, *ღამას / დიჰემს* საქართველოში ნესიერი თუ უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტებს უწოდებდნენ (ფალავა 2011, 323-328).

2 ავტორი აშკარად იყენებს ტერმინს *სიქა* მონეტაზე ანაბეჭდის მნიშვნელობით. იგივე ტერმინით აღინიშნება ის ლითონის არტეფაქტებიც, რომელთა მეშვეობითაც ხდება სამონეტო ნამზადზე მონეტის დიზაინის დატანა. აღრევის თავიდან აცილების მიზნით, ჩვენ ვიყენებთ ტერმინს *სიქა* ექსკლუზიურად სწორედ ამ მეორე მნიშვნელობით. ხოლო პირველი მნიშვნელობით *სიქის* ცნებას კი გადმოვცემთ ტერმინით *სიქის ანაბეჭდი / (შუბლისა და ზურგის) სიქების წყვილი ანაბეჭდი*.

1. წონის უგულბელყოფა რუსუდანის სწორი ქედვის მონეტებში („თუკი რუსუდან დედოფლის მიერ გამოშვებულ სწორი ქედვის მონეტებში წონა გარკვეულწილად უგულბელყოფილია, ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ის ვერც არასწორი ქედვის მონეტების შემთხვევაში იქნებოდა პრიორიტეტული?!“);

2. სამონეტო ნამზადის შუბლსა და ზურგზე აღბეჭდილი სიქების მდებარეობის ზუსტი დამთხვევა – „ეს წესი საკმაოდ მკაცრად არის დაცული, რაც გვაფიქრებინებს, რომ თითოეული დარტყმული სიქა [სიქების წყვილი ანაბეჭდი – ი.ფ.] ერთი მონეტის შესაბამისი ნომინალია“ (ენათესასვება აკოპიან-გონჩაროვის ზემოთ მოყვანილ არგუმენტ 2-ს);

3. აწონვის გარეშე უწესო ქედვის მონეტებით ანგარიშსწორების სიადვილე – „ასე გაცილებით მარტივი იქნებოდა ამ ფულით ვაჭრობა, ვიდრე თითოეული მოქალაქის მიერ გადახდის დროს ... აწონვით ნომინალის დადგენა“.

მაია პატარიძის აზრით, „ამ ვარაუდს მომავლისთვის კომპლექსური (ინტერდისციპლინარული) კვლევა უნდა მოჰყვეს, რათა საკითხი ამოწურულად ჩაითვალოს“. იქამდე კი ავტორი „მხოლოდ ფრთხილი ვარაუდით“ შემოიფარგლება (პატარიძე 2019, 58).

სათითაოდ განვიხილავთ კოლეგების არგუმენტებს.

შეუძლებელია არ დავეთანხმომთ ალექსანდრე აკოპიანისა და ევგენი გონჩაროვის მტკიცებას, რომ მრავალმაგ მონეტებს (სურ. 1) თუ მათ ნამზადებს ახასიათებს მრავალგვარი და მრგვალისგან ყოველთვის განსხვავებული ფორმა (Акопян, Гончаров 2019, 291-292). დავამატებთ, რომ ფორმის მრავალგვარობა ახასიათებს უწესო ქედვის ერთმაგ მონეტებსაც (სურ. 2); თუმცა, ზოგჯერ, მომრგვალებულნიც არიან (სურ. 3), რაც უფრო შემთხვევითობაა, და სამონეტო ნამზადის დამზადების ტექნოლოგიით (Пахомов 1969) არის განპირობებული - მრავალმაგი მონეტები, ბუნებრივია, საშუალოდ, უფრო დიდი ზომისაა, ვიდრე ერთმაგები; დიდი ზომის ნამზადის დამზადებისას მკვეთრად იზრდებოდა ალბათობა, რომ ის მრგვალი ფორმის არ ყოფილიყო. მაგრამ, გაუგებარია, რაკი მრავალმაგი მონეტების ფორმა ვარიაბელურია და სიმრგვალეს დამორებულია, რატომ წარმოადგენს მრავალმაგი მონეტები ერთმაგების ჯერად ნომინალს? ამგვარი დასკვნა, ჩვენი აზრით, ლოგიკას მოკლებულია.

ასევე შეუძლებელია არ დავეთანხმომთ ალექსანდრე აკოპიანსა და ევგენი გონჩაროვს იმაში, რომ მრავალმაგ მონეტებზე ორივე მხარეს სიქების ანაბეჭდების თანაბარი რაოდენობაა (Акопян, Гончаров 2019, 291-292); და მაია პატარიძეს კი იმაში, რომ შუბლზე დარტყმული სიქების ანაბეჭდების მდებარეობა ზუსტად ემთხვევა ზურგზე დარტყმული სიქების ანაბეჭდებს (პატარიძე 2019, 58). ეს სავსებით გასაგებია, და აიხსნება მრავალმაგი მონეტის დამზადების ტექნოლოგიით – სამონეტო ნამზადს ათავსებდნენ

გრდემლში ჩამაგრებულ ქვედა (ტექნიკური გაგებით, შუბლის) სიქაზე, ზევიდან მასზე ათავსებდნენ ზედა (ტექნიკური გაგებით, ზურგის) სიქას, რომელსაც ზევიდან უროს ურტყავდნენ; ერთმაგი მონეტის შემთხვევაში, პროცესი ამით მთავრდებოდა; მრავალმაგი მონეტის შემთხვევაში კი სამონეტო ნამზადს ხელახლა მოათავსებდნენ ქვედა სიქაზე (ნამზადის წინა მდებარეობასთან შედარებით, რამდენადმე აცდენილად¹) და ისევ ურტყავდნენ ზედა სიქას; ორმაგი მონეტის შემთხვევაში პროცესი მეორედებოდა ორჯერ, სამმაგის შემთხვევაში სამჯერ, და ა.შ. რა გასაკვირია, რომ მრავალმაგი მონეტების ორივე მხარეს სიქების ანაბეჭდების თანაბარი რაოდენობაა და რომ შუბლსა და ზურგზე სიქების ანაბეჭდების მდებარეობა ერთმანეთს ზუსტად ემთხვევა; მაგრამ, ამ შემთხვევაშიც, ჩვენთვის გაუგებარია, ამის გამო რატომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მრავალმაგი მონეტები ერთმაგების ჯერად ნომინალს წარმოადგენს? ორივე მხარეს სიქების ანაბეჭდების თანაბარი რაოდენობა და დაწყვილება (შესაბამისობა ერთმანეთთან) ტექნიკური პროცესის ამსახველი ფაქტია, და ვერანაირად ვერ ხსნის ამ ტექნიკური პროცესის მიზეზს, ანუ, თუ რატომ დაიტანეს მრავალმაგ მონეტაზე სიქების ანაბეჭდების ერთზე მეტი წყვილი. ამრიგად, ჩვენი აზრით, ეს არგუმენტიც არ არის ვალიდური.

ალექსანდრე აკოპიანისა და ევგენი გონჩაროვის კიდევ ერთი არგუმენტი მდგომარეობს იმაში, რომ, თითქოს, ნამზადზე სიქებით ზემოქმედება მკაცრად კონტროლდებოდა, „იშვიათი გამონაკლისის გარდა“ შუბლის სიქებს ურტყავდნენ მონეტის ცალ მხარეს, ზურგის სიქებს კი მეორე მხარეს; შუბლის სიქების ანაბეჭდები დაჯგუფებულია ცალ მხარეს, ზურგის სიქებისა კი – მეორე მხარეს (Акопян, Гончаров 2019, 291-292). ეს არ იქნებოდა ვალიდური არგუმენტი, სიმართლედ რომ ყოფილიყო – ზემოთ აღწერილი ტექნოლოგიური პროცესის ბუნებიდან გამომდინარე, სიქების ხელახლა დარტყმის შემთხვევაში ლოგიკური იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ერთხელ უკვე სიქებ-დარტყმულ ნამზადს აღარ გადაატრიალებდნენ, და შუბლის სიქის მეორე ანაბეჭდი პირველის გვერდზე აღმოჩნდებოდა; ასევე ზურგის სიქის ანაბეჭდიც. მაგრამ, დაკვირვება სამონეტო მასალაზე ცხადყოფს, რომ ძალიან ხშირია შემთხვევა, როდესაც მრავალმაგი მონეტის ერთსა და იმავე მხარეს გვერდიგვერდაა როგორც შუბლის, ასევე ზურგის სიქის ანაბეჭდები. ასე, მაგალითად, სამშვილდის განძში სულ 9 სამმაგი მონეტა შედიოდა (1 გიორგი III-ის, 5 თამარისა და 3 გიორგი IV-ის) (პატარიძე 2019, 70, 133, 136, 145, 175, 197, 240, 254, 284); ამ 9 მონეტიდან 4 მონეტაზე გვერდიგვერდ შუბლისა და ზურგის

¹ ამასთან, დისტანცია – აცდენის ხარისხი განხვავდებოდა ხოლმე, მრავალმაგი მონეტების შემთხვევაში ხშირია სიქების ანაბეჭდების ზედდება, განსაკუთრებით ადრეულ მრავალმაგებზე – დიმიტრი I-ისა და გიორგის III-ის მრავალმაგ მონეტებზე (ფალავა, ბლიაძე, ქუმბურიძე 2020, 27, 29-31).

სიქებია (პატარიძე 2019, 133, 136, 145, 254). აშკარაა, რომ ორმაგი და მეტმაგი მონეტების მოჭრისას არ წარმოებდა მკაცრი კონტროლი, დავუშვათ, შუბლის სიქები ერთსა და იმავე მხარეს მოხვდებოდა, თუ არა. ამრიგად, ეს არგუმენტიც არ არის ვალიდური.

ალექსანდრე აკოპიანი და ევგენი გონჩაროვი ასევე ამატებენ (რაც ასევე, კიდევ ერთი არგუმენტის შთაბეჭდილებას ტოვებს), რომ არსებობდა ჯერადი ნომინალების გამოშვების აუცილებლობაც – მოსახლეობასთან დაგროვილი სპილენძის (უწესო ჭედვის) მონეტის დიდი რაოდენობიდან და მიმოქცევაში მაღალი ღირებულების მქონე მონეტების არარსებობიდან გამომდინარე (Акопян, Гончаров 2019, 292). ამასთან დაკავშირებით ისლა დაგვრჩენია, ალვნიშნოთ, რომ ამ ეპოქის ქართულ სახელმწიფოში მიმოიქცეოდა აშკარად მაღალი ღირებულების ვერცხლის თუ არა, ოქროს მონეტები მაინც (დუნდუა, დუნდუა 2006, 211-221), რაც, საფიქრებელია, უზრუნველყოფდა კიდევაც მოსახლეობის შეძლებული ფენის მოთხოვნილებას მაღალი ნომინალის / ღირებულების საფასეზე. მიმოიქცეოდა ასევე წესიერი ჭედვის სპილენძის მონეტებიც (Парава 2018, 78-79, 85). გარდა ამისა, რომც წარმოვიდგინოთ, რომ ორმაგი და სამმაგი და ოთხმაგი მონეტები შესაბამისად ორჯერ, სამჯერ და ოთხჯერ მეტს ფასობდა, ვიდრე ერთმაგი მონეტები, მოსახლეობისთვის ეს დიდი შეღავათი შეიძლება არც ყოფილიყო.¹ გარდა ამისა, რაც მთავარია, ამა თუ იმ აუცილებლობის არსებობა, ანუ, რაიმის საჭიროების არსებობა, სულ არ ნიშნავს, რომ ეს აუცილებლობა თუ საჭიროება დაკმაყოფილებული იქნება. მაგალითისთვის მოვიყვანთ, მოსკოვის სახელმწიფოს, სადაც მოთხოვნილება მსხვილ ნომინალზე აშკარად დიდი იყო, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, 1535-1538 წლების ელენა გლინსკაიას რეფორმის შემდგომ და ვიდრე პეტრე I-მდე, სახელმწიფოს ეკონომიკას ემსახურებოდა ძირითადად ძალიან კნინი ფული – ვერცხლის პოლუშკა, დენგა, და კაპეიკა (Мельникова 1989, 29-30, 199-204), უფრო მსხვილი ნომინალის / მაღალი ღირებულების საფასე კი ვერა და ვერ მოჭრეს, 1654-1663 წლების რეფორმა კი მარცხით დამთავრდა (Базилевич 1936). ამრიგად, ავტორების ვერც ამ მსჯელობით მტკიცდება, რომ მრავალმაგი მონეტები ერთმაგების ჯერად ნომინალს წარმოადგენდა.

მაია პატარიძეს გამოთქმული აქვს შემდეგი მოსაზრებაც (პატარიძე 2019, 58): „თუკი რუსუდან დედოფლის მიერ გამოშვებულ სწორი

1 2020 წლის დამოუკიდებელი საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობის კვალობაზე, ქვეყანაში მოსახლესთვის, სავარაუდოდ, არა აქვს პრინციპული მნიშვნელობა, ჯიბეში აქვს მხოლოდ ერთლარიანი, თუ, ასევე, ორ- და ჰიპოთეტური სამ- და ოთხ-ლარიანი მონეტები; მნიშვნელოვანია, ეროვნულ ეკონომიკას ემსახურებოდეს შედარებით მსხვილი ნომინალის ფულიც – ქალაქის (თუ ნებისმიერი სხვა მასალისგან დამზადებული) ათ-, ოც-, ორმოცდაათ- და ასლარიანი კუპიურები.

ქედვის მონეტებში წონა გარკვეულწილად უგულებელყოფილია, ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ის ვერც არასწორი ქედვის მონეტების შემთხვევაში იქნებოდა პრიორიტეტული?“ – როგორც ჩანს, იხრება იმ მოსაზრებისკენ, რომ წონაზე უფრო პრიორიტეტული სხვა რამ უნდა ყოფილიყო, კერძოდ, სიქების წყვილი ანაბეჭდების რაოდენობა. რთული სათქმელია, *სწოხი ქედვის მონეტებში* წონის „გარკვეულწილად უგულებელყოფა“ თუ რატომ უნდა ნიშნავდეს იმას, რომ წონა ვერ იქნებოდა „პრიორიტეტული“ *უწესო ქედვის მონეტების შემთხვევაში*, ვინაიდან, საუბარია ორი აშკარად განსხვავებული კატეგორიის – უწესო და წესიერი ქედვის – მონეტებზე (სხვა ამბავია, რომ საკითხი – რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტებში წონა რამდენად იყო „უგულებელყოფილი“, საგანგებო განხილვას საჭიროებს, და ამ საკითხს ჩვენ ამავე ნაშრომში დავუბრუნდებით – *vide infra*). პირიქით, მოსალოდნელია, ან, ყოველ შემთხვევაში, დასაშვებია, ვიფიქროთ, რომ წონისადმი მიდგომა ამ ორი განსხვავებული კატეგორიის საფასის შემთხვევაში ასევე განსხვავებული იქნებოდა.

პატივცემული კოლეგის აზრით, უწესო ქედვის მონეტებით ანგარიშსწორება გაცილებით უფრო ადვილი იქნებოდა, ცალკეული მონეტის ღირებულება მასზე სიქების წყვილი ანაბეჭდების რაოდენობით რომ ყოფილიყო განსაზღვრული (ანაბეჭდების ერთი წყვილი = ერთი ნომინალს), და არა წონით; ამით თავიდან იქნებოდა აცილებული ანგარიშსწორებისას ცალკეული მონეტებისა თუ მათი ჯგუფის ანონვის შედარებით დრო-ტევადი პროცესი (პატარიძე 2019, 58) რომელიც, ამასთანავე, სასწორის ხელმისაწვდომობაზე იქნებოდა დამოკიდებული. თანამედროვე ადამიანის გადმოსახედიდან, შესაძლოა, მართლაც, უფრო ადვილი იქნებოდა. მაგრამ, *იქნებოდა*, არ ნიშნავს, რომ ნამდვილად ასე იყო. განვმარტავთ ჩვენს აზრს. დამტკიცებულია, რომ ამ ეპოქის ქართული უწესო ქედვის მონეტები წარმოადგენს იმ ვერცხლის, შემდეგ ბილონისა თუ სპილენძის დირჰემების დეგრადაცია-დაკნინებისა და სპილენძად ქცევის პროდუქტს, რომელიც იჭრებოდა მაჰმადიანების ხელში მყოფ თბილისში, ჯერ თბილისის ჯა'ფარიანი ამირების, შემდეგ კი, დიდ სელჩუკთა ეგიდით, ქალაქის მესვეურთა მიერ - ჯა'ფარიანი ამირების ვერცხლის დირჰემები კი კლასიკური 'აბასიანთა დირჰემის პირდაპირი შთამომავალია (Paghava 2012, 242-245; ფალავა 2015, 255-258, 266-267). ამრიგად, საფასის ევოლუციის ხაზს რომ გავადევნოთ თვალი, აშკარა ხდება, რომ ქართული უწესო ქედვის მონეტები თავისი წარმომავლობით უკავშირდება ისლამურ სამყაროსა და მის ნუმისმატიკურ წარსულს. ამასთან, კარგად არის ცნობილი, რომ ისლამის სამყაროში უწესო ქედვის საფასის გაჩენა შეიძლება უკვე X საუკუნის დასასრულითაც დათარიღდეს (Пахомов 1926, 24); აღმოსავლეთ ევროპაშიც ქუფური მონეტების ნატეხების სახით, ანუ, წონით, მიმოქცევა იწყება 930-იანი წლებიდან და XI საუკუნისთვის

საყოველთაო მოვლენად იქცევა (Фомин 1984). საქართველოს რომ დავუბრუნდეთ, უკვე თბილისის ამირა 'ალი ბ. ჯაფარის მონეტები უკიდურესად უნესოა: კვეთის დიაპაზონით 5-30 მმ და წონის დიაპაზონით 0.12-5.23 გ. დავით კაპანაძის სამართლიანი შენიშვნით, XI საუკუნის პირველი მესამედის ეს მონეტები უკვე შეიძლება უნესო ქედვის საფასედ ჩაითვალოს (Капанაძე 1961, 72-73, 75-76); ამგვარი საფასის მიმოქცევა, ევგენი პახომოვის ტერმინოლოგია რომ გამოვიყენოთ, მხოლოდ წონით თუ იქნებოდა შესაძლებელი, მისი „წონითი რაოდენობის ნორმირებულ ღირებულებად“ (Пахомов 1926, 24). უფრო მეტიც, ირინე ჯალალანიას დაკვირვებით, დაჭრილ-ნატეხი ქუფური საფასე საქართველოსა (და, საზოგადოდ, კავკასიის) სამონეტო მიმოქცევაში ჩნდება უკვე IX საუკუნის II მეოთხედში (დღივის განძი), და, შემონახული განძების მიხედვით, რჩება მიმოქცევაში XI საუკუნის დასაწყისამდე (ჯალალანია 1976, 16-17; Джалаганиа 1979, 53-55). ლოგიკურია, დავასკვნათ, რომ, ნაწილობრივ თუ სრულად, ამგვარი დიდ-პატარა ნატეხებისგან თუ ნაჭრებისგან შემდგარი განძების არსებობა მიუთითებს ანგარიშსწორებაზე ამგვარი საფასის წონის მიხედვით. ამგვარად, დაკვირვება რეგიონისა და საქართველოს, კერძოდ კი, თბილისის ნუმისმატიკურ ისტორიაზე ცხადჰყოფს, რომ ანგარიშსწორება სასწორის გამოყენებით, რამდენადაც მოუხერხებელი არ უნდა ყოფილიყო ის, წარმოებდა რეგიონში და, კერძოდ, თბილისში, უკვე საუკუნეების განმავლობაში, ვიდრე დიმიტრი I, დავით აღმაშენებლის ძე, როგორც ეს ახლახანს გაირკვა, უნესო ქედვის ორმაგ მონეტებს მოჭრიდა (ფაღავა, ბლიაძე, ჭუმბურიძე 2020, 25-27).¹ როგორი მოუხერხებელიც არ უნდა ყოფილიყო სასწორით ხელში ანგარიშსწორება – მონეტების მუდმივად აწონვის საფუძველზე – წონით მონეტების მიმოქცევა, საზოგადოდ, შეიძლება დამტკიცებულად ჩაითვალოს საუკუნეების განმავლობაში, საქართველოშიც და სხვაგანაც. რაკი ამას საუკუნეების განმავლობაში აკეთებდნენ, შეეძლოთ XII საუკუნეშიც, დიმიტრი I-ის ზეობაშიც გაეგრძელებინათ, და, სხვათა შორის, რუსუდანის ზეობაშიც. ამრიგად, ვფიქრობთ, ეს არგუმენტიც მოკლებულია სარწმუნოებას.

ზემოთ მოყვანილი ანალიზის საფუძველზე, მივდივართ იმ დასკვნამდე, რომ არ არსებობს სარწმუნო არგუმენტი მტკიცებისთვის, რომ უნესო ქედვის ქართული მონეტები ფასობდა არა წონით, არამედ თითოეულ მონეტაზე სიქების წყვილი ანაბეჭდების რაოდენობით. ამის გათვალისწინებით, კიდევ უფრო მეტ დამაჯერებლობას იძენს ევგენი პახომოვის ჰიპოთეზა (თავად ევგენი პახომოვი ფრთხილობდა და, თავისი კონცეფციის ჩამოყალიბებისას,

¹ ვერ გამოვრიცხავთ, რომ ადრე თუ გვიან გამოჩნდება დავით IV აღმაშენებლის მრავალმაგი ქედვის უნესო სპილენძიც.

მაინც, იყენებდა სიტყვას ვარაუდი “предположение” (Пахомов 1970, 75)), რომლის თანახმადაც, წესიერი ქედვის მონეტებისგან განსხვავებით, უწესო ქედვის, ანუ, ცვალებადი ზომა-ფორმა-წონის მქონე მონეტები ფასობდა წონით, ანუ, რალაც კონკრეტული (დღემდე გაურკვეველი) წონის¹ მქონე ეს მონეტები, მათი რაოდენობის-და მიუხედავად, ღირებულების გარკვეულ ერთეულს წარმოადგენდა (Пахомов 1970, 75, 85) – სხვანაირად რთულია აიხსნას ამგვარი მონეტების მიმოქცევა.

შეგვიძლია შევამაგროთ ევგენი პახომოვის ჰიპოთეზა კიდევ სამი არგუმენტით.

თუ ალექსანდრე აკოპიანი და ევგენი გონჩაროვი, და მათი პატარაძე მართალნი არიან, და უწესო ქედვის სპილენძის მონეტები ფასობდა არა წონით, არამედ, ფაქტიურად, ცალობით, მათზე სიქების წყვილი ანაბეჭდების რაოდენობის მიხედვით, მაშინ, რაღა აზრი ქონდა ცალ-ცალკე წესიერი და უწესო ქედვის მონეტების გამოშვებას? წესიერი ქედვის მონეტებიც ხომ ცალობით ფასობდა (ევგენი პახომოვის მიხედვით, რაშიც ეჭვი არავის შეუტანია). გამოვა, რომ ზარაფხანას ქონდა შედარებით ვიწრო რემედიუმისა და მეტ-ნაკლებად წესიერი ფორმისა (მრგვალი) და მეტ-ნაკლებად სტაბილური წონის მონეტების მოჭრის ტექნიკური საშუალება (რასაც წესიერი ქედვის მონეტების ემისიის ფაქტი ადასტურებს), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, (მეტ-ნაკლებად) პარალელურად უშვებდა როგორც წესიერი ქედვის, ასევე, უკიდურესად უწესო ქედვის მონეტებსაც, რომლებიც, პატივცემული კოლეგების აზრით, მაინც ერთნაირი პრინციპით ფასობდა. რა აზრი ქონდა პარალელურად ორი ტიპის საფასის გამოშვებას – ერთი შედარებით სტანდარტული ზომა-წონა-ფორმის, რომელიც, ცალობით ფასობდა, და მეორე – უკიდურესად ვარიაბელური ზომა-წონა-ფორმის, რომელიც, (კოლეგების აზრით), ასევე, ცალობით ფასობდა, ოღონდ, იმის მიხედვით, სიქების თუ რამდენი წყვილი ანაბეჭდი ექნებოდა ზედ? კიდევ ერთხელ გავიმეორებთ, რომ პარალელურად გამოშვებული წესიერი და უწესო ქედვის მონეტების ბუნება აშკარად განსხვავებული უნდა ყოფილიყო, და მათი ღირებულებაც სხვადასხვანაირად უნდა განსაზღვრულიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, ნაკლები აზრი ექნებოდა განსხვავებული წესით ორი სხვადასხვა კატეგორიის მონეტების გამოშვებას.

ჩვენი მეორე არგუმენტი (ერთგვარად, argumentum ad absurdum) კი შემდეგნაირია: თუ ალექსანდრე აკოპიანი და ევგენი გონჩაროვი, და მათი პატარაძე მართალნი არიან, და უწესო ქედვის მონეტები ნამდვილად ფასობდა მათზე აღბეჭდილი სიქების წყვილი ანაბეჭდების რაოდენობის მიხედვით, და, დავუშვათ, ორმაგი მონეტები ფა-

¹ ამ ეპოქის ქართული საფასის წონითი სტანდარტის შესაძლო კავშირი დრამასთან, როგორც წონის ერთეულთან, განხილული გვაქვს ადრეულ ნაშრომში (ფაღავა 2011, 322).

სობდა ზუსტად ორჯერ მეტად, ვიდრე ერთმაგები, მაშინ გამოდის, რომ ყველა ის მონეტა, რომელსაც სიქების წყვილი ანაბეჭდების ერთნაირი რაოდენობა ქონდა, ერთნაირად ფასობდა; ანუ, ყველა სამმაგი ერთი და იგივე ღირებულების იყო, ისევე როგორც ყველა ორმაგი, და ისევე როგორც ყველა ერთმაგი - მათი წონის-და მიუხედავად. მაგრამ, კარგად ვიცით, რომ ერთმაგი მონეტების წონა მერყეობს ძალიან დიდ ფარგლებში: ევგენი პახომოვის მიხედვით, რამდენიმე დოლიადან (0.04 გ) ნახევარ გირვანქამდე (ანუ, 204.77 გრამამდე) (Пухомов 1970, 85). მოვიყვანთ ნიმუშად ორ მონეტას - წონით, შესაბამისად, 1.00 და 40.38 (პირობითად, 40 გრამად ჩავთვალოთ) გრამი (სურ. 4). ორივეზე სიქების თითო წყვილი ანაბეჭდია; შესაბამისად, კოლეგების აზრით, გამოდის, ერთნაირი ღირებულება უნდა ქონოდათ. თავისთავად ძნელი დასაჯერებელია, რომ წონაში 40-მაგი სხვაობის მქონე მონეტებს (ზომაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ) ერთი და იგივე ღირებულება ექნებოდა; რომ ხელისუფლება ესეთი არაეკონომიური იქნებოდა, და 40-ჯერ მეტ სამონეტო ლითონს დახარჯავდა, თუნდაც არაძვირფას ლითონს, ვიდრე შეეძლო დაეხარჯა, რომ ზუსტად იგივე ღირებულების მონეტა გამოეშვა. უფრო მეტიც, გავიხსენოთ კოპერნიკ-გრეშემის კანონი: ერთნაირად ფასობის (ერთი და იგივე ნომინალური ღირებულების) შემთხვევაში, მიმოქცევიდან გამოიდევენება (და ტეზავრირებული იქნება) უკეთესი - ანუ, მეტი შინაგანი ღირებულების მქონე. თუ 1- და 40-გრამიანი მონეტები ერთნაირად ფასობს, მიმოქცევიდან აუცილებლად გამოიდევენება, თუნდაც ლითონად გადასადნობად, უფრო ღირებული, ანუ, ჩვენ შემთხვევაში, უფრო მძიმე. ეს არ მოხდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ 40-გრამიანი მონეტის გადადნობით მიღებული 40 გრამი სპილენძის ღირებულება 1-გრამიანი უნესო ქედვის მონეტის ღირებულებაზე ნაკლები იქნებოდა (რაც ოპერაციას არამომგებიანს გახდიდა). მაგრამ, თუკი დავუშვებთ, რომ ქართულ უნესო ქედვის მონეტებს ესოდენ გამოხატული საკრედიტო ბუნება ქონდა - სამონეტო ლითონთან შედარებით 40+-ჯერ უფრო მაღალი¹ (რაც თავისთავად პრაქტიკულად დაუჯერებელია), მაშინ მოსახლეობას (მის ცალკეულ ელემენტებს, ბუნებრივია), თუ მეზობელ მონარქებს, უდიდესი ცდუნება ექნებოდათ გადაედნოთ მძიმეწონიანი, დავუშვათ 40-გრამიანი მონეტები, რომ, მიღებული 40 გრამი ლითონისგან დაემზადებინათ 40-მდე ყალბი 1-გრამიანი მონეტა და უზარმაზარი (3900%) მოგება ენახათ - სახელმწიფო ზარაფხანაში უნესო ქედვის მონეტების გამოშვება (მოსახლეობის მიერ მოწოდებული სპილენძისგან) ბლოკირებული იქნებოდა, ან სენიოჩაჟი ძალიან მაღალი იქნებოდა, მით მეტი ალბათობით, რამდენადაც უფრო მოსალოდნელია უნესო ქედ-

1 შემადგენლობაში შემავალი ლითონის ღირებულებაზე უფრო დაბალი ღირებულების მონეტა, ბუნებრივია, ვერ მოიჭრებოდა.

ვის სპილენძის მონეტების საკრედიტო ბუნება და მომგებიანობა ხაზინისთვის. ამრიგად, მიღებული ლითონის მონეტად ქცევა ახასახედმწიფო ბაზაფხანაში თუ მოხერხდებოდა, ფაქტიურად, ყალბი მონეტის დამზადების გზით. მოვიყვანთ, მართალია, ასინქრონულ პარალელს, რომელიც მაინც ძალიან მჭევრმეტყველია – რუსეთის იმპერიის ნუმისმატიკური ისტორიიდან, კერძოდ, XVIII საუკუნეში სპილენძის მონეტების გამოშვების ისტორიიდან. დადგენილია, რომ სამონეტო რეგალიის ფინანსური მომგებიანობის მაქსიმალური ექსპლუატაციის მიზნით რუსეთის იმპერატორები პერიოდულად ცდილობდნენ შეემცირებინათ / გაეზარდათ სამონეტო ჩივი, ანუ, ერთი და იგივე წონის, მაგრამ მონეტად ქცეული სპილენძისთვის უფრო და უფრო მეტი (ნომინალური) ღირებულება მიენიჭებინათ; ასე, მაგალითად, 1 ფუთი სპილენძისგან (მიახლოებითი ღირებულებით 8 რუბლი) სხვადასხვა პერიოდში იჭრებოდა 10, 16, 32, 40 რუბლის ღირებულების სპილენძის საფასე (Уздеников 1994). ნაჩვენებია, რომ, რუსეთის იმპერიის ფარგლებში თუ უცხოეთში ყალბი სპილენძის საფასის გამოშვება განსაკუთრებით ინტენსიური გახდა მას შემდეგ, რაც სამონეტო რიგმა მიაღწია 40 რუბლს 1 (8 რუბლის ღირებულების) ფუთი სპილენძისგან (Уздеников 1994, 20-21, 27-28). ანუ, მას შემდეგ, რაც მონეტიზირებული სპილენძის ღირებულებამ გადააჭარბა მასში შემავალი ლითონის ღირებულებას 5-ჯერ; სპილენძის მონეტების მასობრივად დაწყებულმა ფალსიფიკაციამ აიძულა ხელისუფლება, შეეზღუდა თავისი ფისკალური მადა და მკვეთრად დაენია მონეტიზირებული სპილენძის ნომინალური ღირებულება (Уздеников 1994, 28-36). სხვათა შორის, გამოთქმული გვაქვს მოსაზრება, რომ, ასევე, XVIII საუკუნეში, ერეკლე II-ც იძულებული გახდა უარი ეთქვა რუსეთის იმპერიის მძიმეწონიანი სპილენძის 5-კაპიკიანების მიბაძვით საკუთარი სპილენძის შაურიანების გამოშვებაზე, ვინაიდან ბაზრისთვის ამგვარი საფასე – რომლის ნომინალური ღირებულებაც ბევრად მეტი იყო მასში შემავალი ლითონის ღირებულებაზე – მიუღებელი აღმოჩნდა (ფალავა 2012, 236; Paghava 2017, 250). ვფიქრობთ, ნაკლებ მოსალოდნელია, თუნდაც სხვა ეპოქაში, კერძოდ, ქართული უნესო ქედვის მონეტების შემთხვევაში, რომ მონეტიზირებული და არამონეტიზირებული სპილენძის ღირებულება 40-ჯერ და მეტად განსხვავდებოდეს. უნესო ქედვის სპილენძის მონეტები სავარაუდოდ მართლაც საკრედიტო ფულს წარმოადგენდა; რომელიც, შესაძლოა, როგორც ევგენი პახომოვი თვლიდა, „მნიშვნელოვნად“ („значительно“) აღემატებოდა მასში შემავალი სპილენძის ღირებულებას (Пахомов 1926, 24), მაგრამ, ჩვენი აზრით, ამდენადაც არა.

მესამე არგუმენტი შემდეგში მდგომარეობს: როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დადგენილი გვაქვს, რომ ქართველ მეფეთა უნესო ქედვის მონეტები წარმოადგენს წინარე პერიოდის თბილისური მონეტების – რომელიც ასევე წონით მიიღებოდა – უშუალო

მემკვიდრესა და შთამომავალს (Paghava 2012, 242-245; ფალავა 2015, 255-258, 266-267). თუკი წინარე პერიოდის თბილისური მონეტების ღირებულებას მათი წონა განსაზღვრავდა, ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ პრინციპულად არაფერი შეიცვლებოდა, და, შემდგომი პერიოდის, ქართველი მონარქების მიერ ემიტირებული უნესო ჭედვის სპილენძის *ერთმაგი* მონეტები ასევე წონით მიიღებოდა. თუკი უნესო ჭედვის *ერთმაგი* მონეტებით წონით მიიღებოდა, დიდია ალბათობა, რომ *ორმაგი*, *სამმაგი* და, ასე ვთქვათ, *მხავადმაგი* მონეტები ასევე წონით მიიღებოდა.

ზემოთ მოყვანილი ანალიზის საფუძველზე უარყოფთ ევგენი პახომოვის ჰიპოთეზის ბოლოდროინდელი რევიზიის მცდელობებს, და ვთვლით, რომ უნესო ჭედვის ქართული (და, უდიდესი ალბათობით, რეგიონის სხვა დინასტიების მიერ გამოშვებული) მონეტები ფასობდა წონით. ეს კონცეფცია ყველაზე უკეთ / ლოგიკურად უდგება სამონეტო მასალასა და მის მეტროლოგიურ სიჭრელს.

თუმცა, საკითხი ღიად რჩება. რატომ ურტყავდნენ ზოგიერთ, დიდი ზომის ნამზადს სიქებს ორჯერ და მეტჯერ?

თეორიულად შეიძლება შევახამოთ ორივე მოსაზრება უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტების ღირებულების შესახებ – ევგენი პახომოვისეულიც და ზემოთ განხილულიც: თუ გარკვეული ნორმირებული წონის მქონე ერთმაგი უნესო წედვის მონეტებს რაღაც ფიქსირებული ღირებულება ქონდა, იმავე წონის ორმაგ უნესო ჭედვის მონეტებს ორმაგი ღირებულება ქონდა და ა.შ. თუმცა, ეს ვარიანტი, თავისი სირთულიდან და მოგონილობა-ხელოვნურობიდან გამომდინე, ჩვენი აზრით, ნაკლებ მოსალოდნელია.

პირადად ჩვენ ვიხრებით იმ მოსაზრებისკენ, რომ სამონეტო ნამზადს სიქების წყვილს რამდენჯერმე უბრალოდ იმიტომ ურტყავდნენ, რომ ჩვეულებრივზე დიდი ნამზადის ზედაპირი ტრადიციულად (უკეთ) დაფარულიყო სამონეტო ტიპის შემადგენელი ეპიგრაფიკულ-იკონოგრაფიული ელემენტებით, რაც მნიშვნელოვანი იქნებოდა მძიმეწონიანი (და, ე.ი., ღირებული) საფასის ლეგალური სტატუსის დასადასტურებლად (თუმცა, ცხადია, არის შემთხვევები, როდესაც ერთმაგი მონეტის ზედაპირს სიქების ანაბეჭდები მხოლოდ ნაწილობრივ ფარავს - სურ. 4).

*

რაკი უნესო მონეტების ბუნებას შევხებით, ალბათ, უპრიანია, და-ვუბრუნდეთ რუსუდანის რეფორმას, ანუ, საქართველოში მონეტების უნესოდ ჭედვის დასრულების გარემოებებს; ისევე, როგორც, საზოგადოდ, წესიერი ჭედვის (ქართული) მონეტების ფენომენსაც.

2019 წლის ნაშრომში მაია პატარიძეს გამოთქმული აქვს საი-

ნტერესო და ნოვატორული¹ ვარაუდი, რომლის თანახმადაც უნესო ქედვის მონეტების გამოშვების შეწყვეტა და ექსკლუზიურად წესიერი ქედვის მონეტების (სურ. 5) გამოშვებაზე გადასვლა რუსუდან მეფეს ტახტზე ასვლისთანავე ქონდა გადაწყვეტილი; სწორედ ამიტომ შეიკავა თავი საკუთარი საფასის გამოშვების გზით საკუთარი თავის ლეგიტიმაციისაგან და უბრალოდ წინამორბედების მონეტების დადამღვით შემოიფარგლა – თანაც, ისეთი დამღით, რომლის მიკუთვნებაც რუსუდანისადმი გაძნელებული იყო; მაგრამ, რეფორმა ტახტზე ასვლისთანავე ვერ განახორციელა – „ემზადებოდა რეფორმისთვის, რაც რესურსების საკმაოდ სერიოზულად მობილიზებას საჭიროებდა, ამიტომ დროებით დასჯერდა ბაზარზე მბრუნავ ფულზე დამღის დასმას, რაც სამეფო ტახტზე მისი ასვლის ერთგვარი განაცხადი იყო.“; „საბოლოოდ, ფინანსური რეფორმა – არასწორი ქედვის მონეტების მიმოქცევიდან ამოღება“ რუსუდანმა ჯალალ ად-დინის შემოსევის შემდეგ განახორციელა, „მიმოქცევაში მყოფი ჯალალ ად-დინის მიერ გადაჭედილი მონეტების ასაკრძალად“ (პატარიძე 2019, 57).

ვფიქრობთ, ძალიან საინტერესო ვარაუდია. ნამდვილად, გაუგებარია, რატომ არ დაიწყო რუსუდანმა საკუთარი საფასის გამოშვება ტახტზე ასვლისთანავე, 1223 წელს. შეიძლება გავიხსენოთ, რომ რუსუდანის ძმამ და უშუალო წინამორბედმა, გიორგი IV ლაშამ, საკუთარი საფასე ტახტზე ასვლისთანავე მოჭრა, 1210 წელს (ჩვენ იმ აზრს ვემხრობით, რომ თამარი ტახტზე გიორგი ლაშამ სწორედ ამ წელს შეცვალა); თუმცა, რუსუდანისა და გიორგი IV-ის დედამ, თამარმა კი საკუთარი საფასის გამოშვება 1187 წელს, ტახტზე ასვლიდან

1 იმავე ნაშრომში მოყვანილია უკიდურესად საინტერესო ცნობა ნიჩბისის განძში დავით აღმაშენებლის ექსკლუზიურად არაბულენოვანი მონეტის აღმოჩენის შესახებ (პატარიძე 2019, 55-56). თავის დროზე დავით IV აღმაშენებლისადმი ჩვენს მიერ მიკუთვნებული (Paghava 2012) ამ სამონეტო ტიპის ერთი ეგზემპლარის ნიჩბისის 1961 წლის განძის შემადგენლობაში აღმოჩენა საინტერესოა, ვინაიდან: 1) ადასტურებს დავით აღმაშენებლის მიერ თბილისის ალების შემდგომ მოჭრილი მონოეპიგრაფიკული არაბულენოვანი საფასის ვალიდურობას დავითის შთამომავლებისა და მემკვიდრეების ზეობაშიც; 2) ადასტურებს ირაკლი ფალავას მიერ ქართული მონეტების თაობაზე გამოთქმულ მოსაზრებას წინამორბედი მონარქების საფასის მიმოქცევიდან თანდათანობით გასვლის შესახებ (Paraba 2018, 80) - ამ მხრივ ნიჩბისის 1961 წლის განძი კიდევ უფრო ეტალონური გამოდის, მისი შემადგენლობიდან გამომდინარე: დავით IV აღმაშენებლის მონეტების ხვედრითი წილი 0.07%, დიმიტრი I-ის 0.2%, გიორგი III-ის ადრეული და გვიანდელი ტიპის შესაბამისად 1.3 და 6.1%, თამარის 40.8%, გიორგი IV ლაშასი 38.1%, თამარის ან გიორგი IV-ის 10.5%.

იმავე ნაშრომში მაია პატარიძეს განხილული აქვს XII-XIII საუკუნეების ქართული მონეტების 10 განძის შემადგენლობა (პატარიძე 2019, 54-55); ეს განძები, ჩვენი კლასიფიკაციით, III ჯგუფს მიეკუთვნება (Paraba 2018, 79-81). დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია გაეცნოს როგორც კლასიფიკაციას, ასევე, კლასიფიცირების პროცესში განხილულ 35 განძს (ხსენებული 10 განძის ჩათვლით) შესაბამის ნაშრომში (Paraba 2018, 66-87).

3 წლის შემდეგ დაიწყო; მართალია, იქამდე, შესაძლოა, უშვებდა ერთობლივ საფასეს პირველ მეულესთან, გიორგი რუსთან ერთად (ფალავა 2020).

ჩვენ მაინც იმ აზრისკენ ვიხრებით, რომ რუსუდანს არ ქონდა ჩაფიქრებული ტახტზე ასვლისთანავე ამგვარი რეფორმის ჩატარება:

1. რატომ უნდა დაეგეგმა უნესო ქედვის მონეტების ამოღება მაინცდამაინც რუსუდანს, და მაინცდამაინც 1223 წელს? ბუნებრივია, არ არის გამორიცხული, ეს აზრი პირველად სწორედ რუსუდანს მოსვლოდა, მაგრამ, მაინც, თვალში საცემია დროში თანხვედრა – ჯალალ ად-დინის შემოსევასთან და ქვეყნის მიმოქცევაში მის მიერ გადაჭედილი თუ ლითონისგან ახლად დამზადებული ძირითადად უნესო ქედვის მონეტების გაშვებასთან; ეს გარემოება ზრდის იმის ალბათობას, რომ სამონეტო რეფორმის იდეა, იმ ფორმით, რა ფორმითაც ის ჩატარდა, რუსუდანის ადმინისტრაციას მოსვლოდა სწორედ 1226-1227 წლებში, და არა 1223 წელს;

2. საკითხავია, რა მომზადება, რა „რესურსების საკმაოდ სერიოზულად მობილიზებას საჭიროებდა“ წესიერი ქედვის მონეტების მოჭრის დაწყება? რას უნდა შეეშალა ხელი რუსუდანისთვის (რუსუდანის ადმინისტრაციისთვის), რომ წესიერი ქედვის მონეტები მოეჭრა, და თან უნესო ქედვის მონეტების მიმოქცევა აეკრძალა (დაეკანონებინა ექსკლუზიურად წესიერი ქედვის მონეტების მომიქცევა¹) – უკვე 1223 წელს – თუკი ესეთი ჩანაფიქრი თავიდანვე ქონდა?

პატივცემული კოლეგის აზრით, რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების წონითი, ასე ვთქვათ, უწესობა, მიუთითებს რუსუდანის ხელისუფლების მოუმზადებლობაზე ამ რეფორმის ჩასატარებლად – „დამპყრობლის მიერ ქართული მონეტების „ოკუპაციამ“ დააჩქარა რუსუდანის სამეფო კარი, განეხორციელებინა ღონისძიება, რისთვისაც ჯერ მზად არ იყო. ეს კარგად გამოჩნდა რუსუდანის წესიერი ქედვის სპილენძის საფასეების წონებზე“ (პატარიძე 2019, 57); მაია პატარიძის აზრით, რუსუდანის მონეტების „წონა ისევეა აცდენილი კანონზომიერებას, როგორც არასწორი ქედვის მონეტების შემთხვევაში“ (პატარიძე 2019, 58); „კერძოდ, თუ ღირებულების საზომი ერთეული წონაზე იყო დამოკიდებული, ლოგიკურად, რუსუდანის მიერ

1 საკითხავია, მხოლოდ საკუთარის, თუ, ასევე, წინამორბედების, მაგალითად, თამარ-დავითის ცნობილი და გავრცელებული წესიერი ქედვის სამონეტო ტიპის? იმის გათვალისწინებით, რომ რუსუდანის დროინდელი განძები (V ჯგუფის, ჩვენი კლასიფიკაციით) ექსკლუზიურად რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტებისგან შედგება, და თამარ-დავითის მონეტები მათში არ შედის, ან, უკიდურეს შემთხვევაში, უმცირეს მინარევს წარმოადგენს (Parava 2018, 82-83) – გამოვთქვათ ფრთხილ ვარაუდს, რომ აიკრძალა წინამორბედების როგორც უნესო, ასევე წესიერი ქედვის მონეტების.

მოჭრილი სწორი ქედვის მონეტებს მოწესრიგებული და გარკვეული კანონზომიერებით ერთმანეთთან დაკავშირებული წონა უნდა ჰქონოდა. რუსუდანის სპილენძის მონეტების შესწავლისას მკაფიოდ გამოჩნდა, რომ ეს მონეტები არანაირი მყარი წონითი სტანდარტის მოთხოვნას არ აკმაყოფილებენ“; შემდეგ ავტორს მოჰყავს რუსუდანის მონეტების წონის (ჩანს, კიდურა) მაჩვენებლები კრწანისის 1935 წლის განცხადებით: 2.30 და 12.0 გ. (პატარიძე 2019, 57). რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების უწესობაზე (წონის ვარიაბელურობაზე) თამარ ლომოურიცა და დავით კაპანაძეც წერდნენ. თამარ ლომოური ახსენებს 12- და 13-გრამიან ეგზემპლარებსაც (ლომოური 1938, 291), დავით კაპანაძე კი წონით რემედიუმად ასახელებს „1-16 გრ“-ს (კაპანაძე 1969, 80). კოლეგის აზრით, რეფორმა „მხოლოდ მონეტების ფორმის შეცვლამდე დავიდა“, და სამონეტო ნამზადზე სიქების მხოლოდ ერთი წყვილის ანაბეჭდის დატანამდე (პატარიძე 2019, 58). ხომ არ გულისხმობს პატივცემული კოლეგა, რომ რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტები უწესო ქედვის მონეტების ტრანსფორმაციის პროდუქტია?

პატივცემული კოლეგისგან განსხვავებული მოსაზრება გვაქვს. აუცილებლად ვთვლით აღინიშნოს რამდენიმე პრინციპული გარემოება.

დავინწყებთ იმით, რომ ფართო *ხემელიუმი ახ გამოჩიცხავს ხაიმე კონკხეგუდი წონითი სტანდარტის, უფხო სწორედ კი, რაიმე კონკრეტული სამონეტო ჩივის არსებობას*. ანუ, რაიმე ტიპის მონეტების წონის მერყეობა, თუნდაც ფართო დიაპაზონში, სულ არ გამოორიცხავს გეგმას, განსაზღვრული წონის სამონეტო ლითონისგან განსაზღვრული რაოდენობის მონეტები მოეჭრათ. რაიმე მიზეზით – ტექნიკური ბაზის შეზღუდულობა, აჩქარება, არაძვირფასი ლითონისგან მონეტის გამოშვების შემთხვევაში სამონეტო ნამზადების სტანდარტულობაზე ზრუნვის ეკონომიკური მიზანშეუწონლობა – რემედიუმი შეიძლება საკმაოდ ფართო ყოფილიყო; მით უმეტეს, *al marco* და არა *al pezzo* წესით მონეტის მოჭრის შემთხვევაში. ეს არ გამოორიცხავს წონითი სტანდარტის არსებობას.

როგორი ფართო რემედიუმიც არ უნდა ახასიათებდეს რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტებს, ვფიქრობთ, მაინც, შეუძლებელია მტკიცება, რომ რუსუდანის წესიერი ქედვის, და წინარე მონარქების უწესო ქედვის მონეტების წონა ერთნაირად არის „აცდენილი კანონზომიერებას“. როგორც უკვე ვაჩვენეთ, უწესო ქედვის სპილენძებში, თუნდაც მხოლოდ ერთმაგები რომ ვიგულისხმოთ, ზოგჯერ გვხვდება როგორც 1- ასევე 40-გრამიანი ეგზემპლარებიც (სურ. 4). ანუ, წონის მაჩვენებლების მერყეობა შეუდარებლად მეტია, ვიდრე რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების შემთხვევაში.

საზოგადოდ, საკითხავია, იქნებ, რამდენად გამართლებულია (რუსუდანის) წესიერი ქედვის მონეტებზე საუბრისას ოპერირება

ცნებით წონა. წესიერი ქედვის მონეტების ევგენი პახომოვის თავდაპირველ განსაზღვრებაში, საერთოდ არ არის საუბარი წონაზე - ყურადღება გამახვილებულია ფორმა-ზომის სტანდარტულობაზე, და ცალობით ფასობაზე (Пaxoмoв 1970, 85); წონის ცნება წესიერი ქედვის მონეტების განსაზღვრებაში პირველად შეიტანა თამარ ლომოურმა: სწორი ქედვის „მონეტები, როგორც გარკვეული ფორმისა და წონისა, წარმოადგენდნენ ფულის მყარ ერთეულს, იმ დროს როდესაც შემთხვევითი წონის და კანონზომიერ ფორმას მოკლებული მონეტები ვერ იქნებოდნენ გარკვეული ღირებულების მატარებელნი“ (ლომოური 1938, 288). წონაზე წერდა დავით კაპანაძეც (კაპანაძე 1969, 73). ეს მოსაზრება, ჩანს, დამკვიდრდა ქართულ ნუმისმატიკურ მეცნიერებაში, მაგრამ, მაინც, მნიშვნელოვანია, გვახსოვდეს, რომ წესიერი ქედვის მონეტების თავდაპირველ, ევგენი პახომოვისეულ განმარტებაში წონაზე საუბარი საერთოდ არ იყო.

რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების უწესობაზე მსჯელობა მხოლოდ კიდურა წონის მქონე (უკიდურესად მსუბუქი და მძიმე) ეგზემპლარების მონაცემებზე დაყრდნობით მეთოდოლოგიურად, ვფიქრობთ, გაუმართლებელია – ეს კიდურა მონაცემები შეიძლება ექსტრემალურ მაჩვენებლებს (statistic outlier) წარმოადგენდეს. აუცილებლად გასათვალისწინებელია დესკრიპტიული სტატისტიკის სხვა მაჩვენებლები: პირველ რიგში, საშუალო და სტანდარტული გადახრა, ვახიბედუხოვის მაჩვენებლები. ამგვარი კვლევა ჩატარებული გვაქვს გიორგი ლაშას წესიერი ქედვის მონეტებზე (ფაღავა 2011, 319-321), მაგრამ არა რუსუდანის მონეტებზე; თუმცა, რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტებისგან შემდგარი სამონეტო კომპლექსების ემპირიული შეფასებაც კი ეჭვს არ ტოვებს, რომ ეს წესიერი ქედვის საფასე, როგორც ერთობლიობა, არც ისე უწესოა, როგორც შეიძლება მოგვეჩვენოს, თუ მხოლოდ კიდურა ვარიანტებს გავითვალისწინებთ.

რამდენიმე სიტყვით შევხებით იმასაც, თუ რამ განაპირობა რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების შედახებითი უწესობა, რომელიც, ემპირიულად, თითქოს, მართლაც, აღემატება, როგორც თამარისა და დავით სოსლანის, ასევე გიორგი ლაშას წესიერი ქედვის მონეტების უწესობას.

თამარ ლომოურის აზრით, „ასეთი დიდი განსხვავება ცალების წონისა წესიერი ქედვის მონეტებისათვის არ არის ნორმალური. შესაძლებელია, აქ ჩვენ საქმე გვქონდეს ან სხვადასხვა ღირებულების მონეტებთან, ან, რაც უფრო საფიქრებელია, არაწესიერი ქედვის, ასე ვთქვათ, გარდანამოთან“ (ლომოური 1938, 291). დავით კაპანაძის აზრით კი, „ის გარემოება, რომ რუსუდანის სპილენძის ნიმუშები ზოგჯერ კუთხოვანი, არასწორი მოყვანილობის ფირფიტებიდანაა გამზადებული და წონითი რემედიუმი საგრძნობლად მერყევიანია (1-16 გრ), ალბათ იმით აიხსნება, რომ ამ შემთხვევაში ფულის მოსაჭრელ მასალად ძველ, უწესოდ მოჭრილ და ხმარებიდან გამოსულ მონე-

ტებს იყენებდნენ“ (კაპანაძე 1969, 80). მაია პატარიძის აზრით კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მიზეზი მოუმზადებლობაა რეფორმის ჩასატარებლად, მოუმზადებლობა და აჩქარება: „რუსუდანის სამეფო კარის მიერ ჩაფიქრებული რეფორმა დასაწყისში, სამონეტო ქედვის შეცვლასთან ერთად, წონითი სტანდარტის მონესრიგებასაც გულისხმობდა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ხვარაზმელი დამპყრობლის მიერ გადაჭედილი ქართული მონეტების ამოღება იმდენად გადაუდებელ ღონისძიებად იქცა, რომ რეფორმა საბოლოოდ მხოლოდ მონეტების ფორმის შევლამდე დავიდა“ (პატარიძე 2019, 58).

თამარ ლომოურის იდეა, რომ რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების შედარებითი უწესობა არანესიერი ქედვის „გარდანაშოს“ წარმოადგენდა, არ გვეჩვენება ლოგიკურად. უნესოდ მონეტების ქედვის ხანგრძლივი ტრადიცია სულ არ უშლიდა ხელს არც თამარსა და დავით სოსლანს, და არც გიორგი ლამას, შეუდარებლად უფრო წესიერი წესიერი ქედვის მონეტები გამოეშვათ. ასევე უკიდურესად საეჭვოდ გვეჩვენება თამარ ლომოურის მოსაზრება (თავადაც ნაკლებ სავარაუდოდ მიაჩნდა), რომ რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტებში რამდენიმე ნომინალი განირჩეოდა – რის მიხედვით უნდა გაერჩია მოსახლეობას ეს ნომინალები – ისევ და ისევ, წონის მიხედვით? ფაქტიურად, გამოვიდოდა რომ რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტები სინამდვილეში უნესო ქედვისაა, რაც აშკარად არ შესაბამება სინამდვილეს – მათ მაინც შეუდარებლად უფრო წესიერი (სტანდარტული) ფორმა და ზომა აქვთ.

რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების აბსოლუტური უმრავლესობა გადაჭედვის კვალს არ ატარებს, ამრიგად, დავით კაპანაძის არგუმენტი ასევე უსაფუძვლოდ გვეჩვენება.

ჩვენი აზრით, რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების შედარებით უწესობას განაპირობებდა ერთის მხრივ, აჩქარება, ის გარემოება, რომ ჯალალ ად-დინთან ფინანსური ომის პირობებში წესიერი ქედვის მონეტების დიდი რაოდენობით გამოშვება და უნესო ქედვის მონეტების აკრძალვა (სამონეტო ბაზრის ძველის მაგიერ ახალი საფასით გასაჭერებლად) საჩქაჰოდ და ეხთმომენგინანად უნდა განხორციელებულიყო; მეორეს მხრივ კი, სავარაუდოდ, ქუთაისში (სადაც გაიხიზნა რუსუდანის სამეფო კარი) სათანადო გექნოლოგიური ბაზისა და კადრების შედარებითი მოუმზადებლობა (1227 წლის შემდგომ რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების წესიეხება შეიძლება გაზრდილიყო).

ამრიგად, ვეთანხმებით მაია პატარიძეს იმაში, რომ რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების შედარებითი უწესობა 1227 წელს გადაუდებლად მოქმედების აუცილებლობამ განაპირობა; თუმცა, ვფიქრობთ, რომ რუსუდანის წესიერი ქედვის მონეტების შედარებითი უწესობა ასახავს 1227 წლის მდგომარეობას; 1227 წლის წესიერი ქედვის მონეტების შედარებითი უწესობის რეტროგრაული პროე-

ცირება 1223 წელზე და ამის საფუძველზე მტკიცება, რომ 1223 წელს რეფორმა ჩაიფიქრეს, მაგრამ განხორციელება ვერ მოახერხეს – დასაბუთებულად არ მიგვაჩნია.

დავასკვნით, რომ, ცალსახად ვერ გამოვრიცხავთ, რუსუდანს ტახტზე ასვლისთანავე გაჩენოდა განზრახვა, სამონეტო რეფორმა ჩაეტარებინა; მაგრამ, ვფიქრობთ, ამის მტკიცებისთვის საკმარისი მონაცემი არ არის; მაინც, უფრო მოსალოდნელია, ქართულ ადმინისტრაციას ეს ჩანაფიქრი, ყოველ შემთხვევაში, უწესო ქედვის მონეტების სრულად აკრძალვის კუთხით, მხოლოდ ჯალალ ად-დინის მიერ თბილისის აღებისა და მიმოქცევაში საკუთარი უწესო ქედვის მონეტების გაშვების შემდეგ მოსვლოდა. რასაკვირველია, რუსუდანს (მის ხელისუფლებას) იქამდეც შეეძლო ეფიქრა, თუნდაც, ექსკლუზიურად, წესიერი ქედვის მონეტების გამოშვებაზე; მაგრამ, უწესო ქედვის მონეტების აკრძალვა (რაც ყველა წინამორბედი მონარქის საფასის მიმოქცევიდან ამოღებას ნიშნავდა) უფრო, საფიქრებელია, ჯალალ ად-დინის ქმედებებმა განაპირობა – უპირანი იქნებოდა აღნიშვნა, რომ საქართველოს სამეფოს მეზობელი შირვანშაჰებში უწესო ქედვის მონეტების ემისიას, როგორც ჩანს, აგრძელებდნენ 1260 წლამდეც კი (Rəcəbli 2015, 134-137). ჯალალ ად-დინის შემოსევა რომ არა, ეგება, ქართველ მონარქებსაც იგივენაირად ემოქმედათ.

ვცადეთ, განგვეხილა ბოლოდროინდელ ლიტერატურაში გამოთქმული ნოვატორული მოსაზრებები უწესო ქედვის ქართული (და რეგიონული) მონეტების ბუნებისა, და რუსუდან მეფის ფულადი რეფორმის შესახებ.

ანალიზს მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ არ არსებობს საფუძველი, ეჭვი შევიტანოთ ევგენი პახომოვის მიერ ჩამოყალიბებულ კონცეფციაში: უწესო ქედვის სპილენძის მონეტებით ანგარიშსწორება წარმოებდა წონით, წესიერი ქედვის სპილენძის მონეტებით კი – ცალობით.

ნაკლებ მოსალოდნელად გვეჩვენება, რომ რუსუდანს (მის ადმინისტრაციას) სამონეტო რეფორმა (უწესო ქედვის სპილენძის მონეტების აკრძალვა და ექსკლუზიურად წესიერი ქედვის მონეტებზე გადასვლა) უკვე ტახტზე ასვლისთანავე, 1223 წელს ჰქონოდა ჩაფიქრებული. უფრო საფიქრებელია, რომ, ამ რეფორმის ჩატარება იმ სახით, რა სახითაც ჩატარდა, მაინც ჯალალ ად-დინის 1226 წლის შემოსევამ განაპირობა; ჯალალ ად-დინის უწესო ქედვის სპილენძის მონეტების ემისია რომ არა, უწესო ქედვის მონეტების გამოშვება ქართველი მონარქების მიერ შეიძლება კიდევ გაგრძელებულიყო, წინამორბედების უწესო ქედვის მონეტებისთვის ანგარიშსწორების კანონიერი საშუალების სტატუსის დატოვებაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ.

რუსუდანის წესიერი ჭედვის მონეტების მეტროლოგიური (მათ შორის, წონით) არასტანდარტულობა კი, სავარაუდოდ, პირდაპირ უკავშირდებოდა ქუთაისში მონეტის ერთმომენტიანად და დროის მოკლე შუალედში მასობრივად გამოშვების აუცილებლობას (ჯალალ ად-დინთან ფინანსური ომის პირობებში).

დამონებაანი

დუნდუა გიორგი, დუნდუა თედო. 2006. ქართული ნუმისმატიკა, I ნაწილი. თბილისი: არტანუჯი.

კაპანაძე დავითი. 1969. ქართული ნუმისმატიკა. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ლომონური თამარი. 1938. „ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში“. შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა (პროფ. ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით). თბილისი: ტექნიკა და შრომა: 281-316.

პატარიძე მაია. 2019. „ნუმისმატიკა“. ბერიკაშვილი დავითი, პატარიძე მაია. 2019. სამშვილდის განძი. თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა: 50-312.

ფალავა ირაკლი. 2020. „რომელი გიორგის სახელითაა მოჭრილი გიორგისა და თამარის მონეტა?“. ქართული წყაროთმცოდნეობა, XXII: 151-164.

ფალავა ირაკლი. 2015. „საქართველოს გაერთიანება და ნუმისმატიკური ევოლუციის ვექტორები (X საუკუნის დასასრული - XII საუკუნის დასაწყისი)“. ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, IX: 247-270, 344-345.

ფალავა ირაკლი. 2012. „სპილენძის ღირებულება ქართლ-კახეთის სამეფოში XVIII საუკუნის მიწურულს ისტორიული საბუთების მიხედვით (თანადროული სპილენძის საფასის თვითღირებულების საკითხისთვის)“. საისტორიო კრებული, ტომი 2: 220-241.

ფალავა ირაკლი. 2011. „ჯავახთ უფლის მონეტები - კომპლექსური ანალიზი“. საისტორიო კრებული, ტომი 1: 291-343.

ფალავა ირაკლი, ბლიაძე დავითი, ჭუმბურიძე პავლე. 2020. „დავით IV აღმაშენებლის მემკვიდრეების უნესო ჭედვის მონეტები სიქების ერთზე მეტი წყვილი ანაბეჭდით.“ ქართული ნუმისმატიკური საზოგადოების მოამბე, №1: 24-34.

ფაცია დავითი, ფალავა ირაკლი. 2009. ჯალალ ად-დინ მანქებურნის ქართული მონეტები. თბილისი: ეროვნული მწერლობა. Patsia Daviti, Paghava Irakli. 2009. The Georgian Coins of Jalal ad-Din Mankburni. Tbilisi: Erovnulli Mtserloba.

ჯალალანია ირინა. 1976. საქართველოს სამონეტო განძები. I. თბილისი: მეცნიერება.

Paghava Irakli. 2012. "The First Arabic Coinage of Georgian Monarchs: Rediscovering the Specie of Davit IV the Builder (1089-1125), King of Kings and Sword of Messiah". 3rd Assemani Symposium on Islamic Coins, Roma, 23-24 September 2011,

Proceedings. Eds. Bruno Callegher and Arianna D'Ottone. Trieste: 220-261.

Paghava Irakli. 2017. "The Profitability of Minting Civic Copper Coins and the Identification of Emerging Nationalism as Seen Through Coin Imagery. A Case Study of the East-Georgian Kingdom Kartl-Kakheti". *Iranian Numismatic Studies. A Volume in Honor of Stephen Album*. Editor: Mostafa Fahfoury: 243-255.

Paghava Irakli, Turkia Severiane, Zlobin Gennadiy. 2011. "A New Coin Type of Dimitri I, King of Georgia: Addendum" *Journal of Oriental Numismatic Society*, #207: 13-14.

Rəcəbli Əli. 2015. *Şirvanşahlar dövlətində sikkə zərbi (VIII-XVI yüzillər). Монетная чеканка в Государстве ширваншахов (VIII-XVI веков.)*. Coinage in the State of Shirvanshahs (8th-16th Centuries). Bakı: Elm və təhsil.

Turkia Severiane, Paghava Irakli. 2009. "A New Coin Type of Dimitri I, King of Georgia". *Journal of Oriental Numismatic Society*, #200: 9-12.

Акопян Александр, Гончаров Евгений. 2019. "Две уникальные кавказские монеты XIII века с несколькими оттисками штемпелей." *Ориенталистика*, 2(2): 288-298.

Базилевич Константин. 1936. *Денежная реформа Алексея Михайловича и восстание в Москве в 1662 г.* Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР.

Джалагания Ирина. 1979. *Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв.* Тбилиси: Мецниереба.

Капанадзе Давид. 1961. *Клад монет начала XI в. тбилисского эмира 'Али ибн Джа'фара. Эпиграфика Востока*, XIV: 71-78.

Капанадзе Давид. 1970. "Комментарии". Пахомов Евгений. *Монеты Грузии*. Тбилиси: Мецниереба: 277-350.

Мельникова Алла. 1989. *Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Первого*. Москва: Финансы и статистика.

Пагава Иракли. 2018. *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии. Эмиссии Грузинского царства в денежном обращении Кавказа и чеканка монеты в Аварии, чеканка монеты в Кубачи*. Тбилиси: Артануджи.

Пахомов Евгений. 1926. *Монетные клады Азербайджана и Закавказья. Труды о-ва обследования и изучения Азербайджана вып. 3*. Баку: Издание Общества обследования и изучения Азербайджана.

Пахомов Евгений. 1970. *Монеты Грузии*. Тбилиси: Мецниереба.

Пахомов Евгений. 1969. "О технике чеканки медных монет в Закавказье в конце XII – начале XIII вв." *Советская Археология*, 3: 259-261.

Уздеников Василий. 1994. "История чеканки и обращения медных пятаков 1723-1730 гг." Уздеников Василий. *Монеты России XVIII – начала XX века. Очерки по нумизматике*. Под редакцией доктора исторических наук А. С. Мельниковой). Москва: Мир отечества: 20-48.

Фомин Алексей. 1984. *Обращение обломков куфических монет в Восточной Европе в X-начале XI в.* Нумизматика и Эпиграфика, том XIV: 133-138.

მონარქი	უნასო ჭადვის მონეტები	ნასიარი ჭადვის მონეტები
დავით IV აღმაშენებელი	+	
დიმიტრი I	+ (5 ტიპის)	
დავით V		
გიორგი III	+	+ (2 ტიპის)
თამარი	+ დავით სოსლანთან ერთად	+ (2 ტიპის, აქედან 1 გიორგისთან ერთად)
გიორგი IV ლაშა	+ ჭავჭავთუფლის ტიტულით	+
რუსუდანი	+	დამლაგდა წინამორბედთა საფასეს

ცხრილი 1. XII-XIII სს. ქართველ მონარქთა უნასო და ნასიარი ჭადვის მონეტები

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5